

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник Т. С. Семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. 2001. 386 с.
2. Теория и методика ономастических исследований / Суперанская А. В., Сталтмане В. Э., Подольская Н. В., Зайцева К. Б. М. : Наука, 1986. 258 с.
3. Given-Wilson, Chris, and Alice Curteis. The Royal Bastards of Medieval England. 1995. 52 p.
4. Martin R. R. George. A Game of Thrones : Bantman Books Mass Market Edition. 1996. 800 p.
5. Michael Campbell. The theory of speech and language. Oxford. 1932. 386 p.

УДК 811.161.2'373.7-312.9

АВТОРСЬКЕ ПЕРИФРАЗОТВОРЕННЯ У ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

А. Д. Метельна, О. Г. Важеніна

Анотація: У статті розглянуто авторське перифразотворення Євгена Гуцала на матеріалі химерного роману «Приватне життя феномена». Зроблено спробу упорядкування та опису фактичного матеріалу за різними ознаками. Простежено функційні можливості перифраз у химерному тексті.

Ключові слова: перифразове наповнення, авторські перифрази, граматична структура перифразових одиниць, перифрази-номінативи.

Постановка проблеми: Проблема авторського мовотворення завжди була предметом особливої уваги дослідників-лінгвістів, адже завдяки художній мові письменника, її специфіці, динаміці можна простежити процес розвитку української мови на всіх етапах її становлення. У запропонованій статті ми розглянемо авторські прийоми перифразотворення у химерному романі Євгена Гуцала «Приватне життя феномена».

Актуальність статті зумовлена відсутністю дослідження перифразотворення Євгена Гуцала.

Виклад основного матеріалу: Важливі засади щодо визначення лінгвістичної природи, стильової специфіки перифраз розглянуто у працях О. Потебні, І. Гальперіна, Г. Євсєєвої, І. Кобилянського, М. Коломійця, О. Копусь, Є. Регушевського, Н. Сологуб, Ю. Тимченко, О. Ткаченка, Г. Удовиченка, О. Юрченка та ін. Дослідженням мовосвіту творчого доробку химерних романів Євгена Гуцала займалися Ж. Колоїз, О. Важеніна, А. Попович, А. Поповський, С. Шуляк та інші.

Погляди науковців різняться щодо віднесеності перифраз до тієї чи іншої галузі мовознавства. Так, М. Коломієць, Є. Регушевський розглядають явище перифрази в лексикології, М. Шанський, О. Юрченко вважають їх об'єктом вивчення фразеології, Г. Удовиченко, І. Гальперін, І. Кобилянський – вивчають їх як одиниці синтаксису. На думку В. Зайцевої, «недостатня чіткість у трактуванні сутності перифрастичних одиниць зумовлена тим, що деякі мовознавці не диференціюють поняття «перифрастичної мови» і «перифраза», тобто не проводять межу між здатністю мови виражати те саме чи схоже значення різними засобами, з одного боку, і конкретними мовними одиницями, що функціонують у текстах і мають відповідну логіко-психологічну основу, образну семантику і відповідну структуру – з іншого» [1, с. 79].

Дискусійним є також питання щодо розуміння граматичної будови перифраз. О. Копусь у своїй статті «Перифрази як елемент концептуальної картини світу в романах Олеся Гончара» розглядає погляди дослідників на поставлену проблему. Так, І. Гальперін, І. Кобилянський, О. Кожин, Д. Розенталь та інші найменшою одиницею, за допомогою якої може виражатися перифраз, вважають словосполучення. Деякі мовознавці, зокрема

Н. Сологуб, Є. Регушевський, схильні до думки, що перифраз може бути виражений і словосполученням, і словом, а іноді й цілим реченням [2].

Теоретичне підґрунтя мовознавчих досліджень дозволяє виокремити два напрями вивчення перифраз: стилістичний та ономазіологічний. У стилістичному напрямі перифраз розглядається як засіб емоційно-експресивного забарвлення тексту чи мовлення, тобто стилістичний засіб. На цьому ми і будемо акцентувати свою увагу.

На думку О. Галича, перифраза – це «заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, поданим у формі описового словесного звороту, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки» [3, с. 218]. Автори «Літературознавчого словника-довідника» говорять, що це – «мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного об'єкта і полягає в різних формах опису його істотних і характерних ознак» [4, с. 546]. Є. Регушевський зазначає, що більшість перифраз виникає на метафоричному ґрунті. Але наголошує, що не слід плутати метафору із перифразою. Дослідник стверджує: «Метафори – це явище поезики художнього твору, а перифрази – специфічне явище лексико-фразеологічної системи мови» [5, с. 41]. Думку про виникнення перифрази на ґрунті метафоризації заперечує О. Копузь. Дослідниця вважає, що перифрази утворюються внаслідок активного розумового процесу, який вона називає ідентифікацією [6, с. 52].

Легко помітити, що «перифраза не віддільна від системи стилістичних фігур та тропів, цим самим забезпечує взаємообумовленість існування різних видів тропів у текстах різних жанрів та стилів. Перифразою можна назвати інакше позначення вже відомих предметів за допомогою різних стилістичних прийомів та форм. При цьому не варто забувати про те, що перифраза є самостійною фігурою і має низку ознак та властивостей, які виділяють її з-поміж інших подібних фігур, і відноситься до підкласу фігур метонімії» [7].

Незважаючи на різні підходи до визначення перифрази, спільним є те, що перифраза слугує яскравим стилістичним засобом увиразнення дійсності. Отож, розглядаючи перифраз як конститuentу художньо-мовленнєвої організації літературного твору, можна зробити висновок, що: «Перифрази розкривають світосприйняття не тільки автора, а й читача, їхню оцінку об'єктивної дійсності. У ній виявляється прагнення мовців до максимального образного, емоційного, барвистого викладу думки» [8, с. 52].

У поняття якісної художньої мови входять такі її складові, як неповторність, свіжість думки, яскрава, індивідуальна манера викладу автора. У зв'язку з цим в художніх текстах активно використовуються мовні засоби, які можуть підсилити сказане за рахунок додаткових до змісту емоційно-експресивних відтінків значення. Усі засоби покликані служити для вираження системи образів, поетичної думки автора [9].

Індивідуальний стиль письменника виявляється в умінні цікаво, незвично викласти думку, використовуючи нейтральні слова в незвичному контексті, що, у свою чергу, дозволяє створювати нестандартні образи. Підбравши потрібні слова або вирази, автор може торкнутися окремих фактів дійсності, про які прямо говорити в творі суперечить встановленим нормам пристойності. До таких виразів відносяться і перифрази [10, 46 с.].

Зібраний фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що Євген Гуцало у своїх химерних романах створив власну манеру художньої оповіді, яка полягає в нестандартному використанні узуальних мовних одиниць, їх творчій обробці та продукуванні оказіональних номіналем. Мова творів письменника надзвичайно багата, окрім художніх засобів та прийомів, автор використовує фразеологізми, оказіоналізми, перифрази тощо. Останні й стали предметом нашого зацікавлення. Об'єктом нашого дослідження став другий роман химерної трилогії Євгена Гуцала «Приватне життя феномена». Наші спостереження дають підставу стверджувати, що зазначений роман вирізняється на художньому тлі трилогії рясним авторським перифразоворенням, яке виконує не лише номінативну, а й жанротвірну, стилетвірну й сюжетовірну функції.

Євген Гуцало вміло творить перифрази-фразеологізми, метафоричні, і загальноновживані перифрази. Варто зазначити, що загальноновживані перифрази трапляються в авторському мовленні нечасто, проте мають важливе значення для створення емоційно-

експресивного забарвлення тексту. Поряд із загальноновживаними перифразами письменник створює індивідуально-авторські. Щоб краще зрозуміти перифразове наповнення роману, вважаємо за потрібне класифікувати ці одиниці на групи:

- логічні;
- образні.

Загалом, як свідчать спостереження, у тексті переважають логічні перифрази, що утворилися на основі логічних понять, тобто одна з найсуттєвіших ознак переноситься на весь об'єкт зображення: «сталеві коні» (трактори), «солодкі корені» (цукрові буряки). Проте вагоме місце займають й образні перифрази, хоча й вживаються у меншій кількості: «бували в бувальцях» (обізнані), «вийти у маяки» (передовики).

За походженням парафрази у романі можна класифікувати на:

- оригінальні (авторські);
- традиційні.

Традиційні, тобто загальновідомі, використовуються автором в обмеженій кількості – переважають авторські перифрази. Вони становлять найбільш численну групу вторинних номінацій, адже саме вони урізноманітнюють лексичне багатство тексту, виконують естетичну функцію, є засобом оцінки й емоційного впливу на читача. При їх створенні виявляється творча індивідуальність автора, його вміння нестандартно мислити й надавати думкам оригінальної вербальної форми. [11, с. 128].

Зібраний фактичний матеріал ми класифікували за семантичним принципом, виділивши такі різновиди перифраз:

- антропонімічні перифрази;
- топонімічні перифрази;
- перифрази-фразеологізми;
- перифрази-номінативи на позначення професій.

Перифрази-антропоніми у тексті використовуються письменником досить часто. На позначення головного героя (Хоми Прищепи) автор використовує такі вирази-перифрази: «Гомер із Яблунівки», «цей грибок маслячок, цей старший куди пошлють», «майстер магічного реалізму», «старший куди пошлють із колгоспу «Барвінок»», «яблунівський колгоспник з артілі «Барвінок»», «хитрий і лукавий». У номінації другорядних персонажів письменник також використовує прийом перефразування. Так, Одарка Дармограїха – «яблунівська ловкачка»; «яблунівська самогонниця» – Вівдя Оберемок.

Перифрази-топоніми у порівнянні з антропонімічними перифразами трапляються нечасто. Вони називають не тільки географічний вимір, а й несуть певну інформацію та відображають авторське бачення і ставлення до описуваного: «країни третього світу» (малорозвинені, бідні країни), «світова столиця» (Париж).

Перифрази-фразеологізми використовуються автором на позначення дії: «вітром пустити», «пустити між пальців» (втратити), «зацвісти маковими пелюстками» (почервоніти), «стояти у віках» (стати відомим).

Використані вирази у тексті мають атрибутивні конституенти, що асоціюються із професійною діяльністю людини. Перифрази мають інформативний характер, тому що надають додаткові характеристики існуючому денотату. Тут ми виявили такі перифрази-номінативи на позначення професій: «майстри помазка, бритви і ножниць» (перукарі), «писакі фрейдистського толку» (дослідники), «майстри пензля» (художники).

Перифрази-номінативи створюються автором для найменування предметів, явищ та абстрактних понять. Аналіз фактичного матеріалу дав підстави виділити такі групи:

- опредметнені перифрази: «цвинтарний срібрин» – фарба срібного кольору, «сталеві коні» – трактори, «ширпотреб для трудящих» – неякісні вироби;
- перифрази явищ: «голоси болотяних солов'їв» – жахливі звуки;
- абстраговані перифрази: «знаменитий внутрішній голос» – інтуїція, «темне гречкосійство» – зрада, «чорний мул» – заздрість, «корінь-причина» – походження, генеза,

«замаскована хитромудро праця» – відпочинок, «манна небесна» – омріяне, довгоочікуване.

Серед авторських перифраз виявлено вирази, які наголошують на співвіднесеності з іншим словом або виразом, що є звичайною, традиційною назвою предмета, явища чи об'єкта. Так, автор використовує перифраз, що вже містить у собі ключовий денотат: «небесна голубизна» (небо), «ірод іскаріотський» (зрадник).

Не варто також оминати перифрази метафоричного типу, адже вони також трапляються у романі. Метафоричне перенесення відбувається на основі авторської асоціації, зіставлення чи подібності предметів, явищ, зокрема нами виявлено перифраз-метафору на позначення фойє будинку культури – «пасажирський залізничний вокзал», що виникла внаслідок схожості за зовнішнім виглядом.

Перифрази-синоніми посідають чільне місце у тексті досліджуваного роману, хоча й не мають такої образності як перифрази-метафори, проте виконують номінативну функцію. Вони вживаються не лише як можлива варіативна назва існуючого поняття, що за розміром може сягати навіть речення, а й утворюють синонімічні ряди у самому романі. Наприклад, перифраз-синонім «барвистий промтоварний вир» вживається у значенні промислових товарів, на що натякає стрижнєве слово у вислові, при цьому вказуючи на їхню велику кількість. Досить розлогі синонімічні ряди утворюють перифрази, які номінують головного героя Хому Прищепу й його твір: «славнозвісний роман, котрий вийшов із-під його пера», «книжка про химерника із Яблунівки». У досліджуваному романі автор користується ампліфікаційним нанизуванням перифраз на позначення книги Хоми Прищепи. Так, вислів «сіреньке казна-що, перев'язане шовковим бантиком, але хіба оте чортійщо я сам не зміг би зварганити за місяць-другий? Хіба оте химороддя з кованим носом я теж не зумів би спекти на розпеченій пательні свого натхнення?!» утворює синонімічний ряд у самому тексті.

Усі використані перифрази виконують номінативну – «прекрасна незнайомка» (Соломія), описову – «металево-скляний куб» (кафе), інформативну – «почесний гість Яблунівки» (оповідач) та емоційно-оцінну функції – «французька горлодерка» (співачка). Остання з них відіграє найважливіше значення, адже завдяки їй відображається ставлення автора до зображуваного, що часто має вплив на читача: позитивний чи негативний. Тому можна виділити:

- перифрази, що мають позитивне забарвлення;
- перифрази, що мають негативне забарвлення.

Перифрастичні вислови будуються на характерній ознаці чи факті, що притаманні певній особі, тому у контексті неважко зрозуміти, про кого йдеться. Легко бачити, що перифрази, які є номінатами німецького солдата чи татар-розбійників, мають негативно-експресивне забарвлення: «непроханий гість», «нацистський сфінкс», «любитель древньої мудрої гри», «надлюдина, народжена фашизмом і вихована антикомуністичною істерією» (гітлерівець); «клятий песиголовець», «злії личини діти» (татари). Автор не приховує свою неприязнь до цих героїв, на відміну від Хоми, про якого говориться возвеличено і в той же час примітивно, адже «яблунівський колгоспник з артілі «Барвінок»» чи «старший куди пошлють» не несуть у собі урочистого піднесення.

Перифрази у тексті виконують не лише зазначені вище функції, а й мають комічне забарвлення. Так, для зображення головного героя автор використовує «фальшивоманірне сюсюкання»: «цей грибок маслючок...».

Що стосується граматичної структури перифразового наповнення досліджуваного тексту, то вона досить різноманітна. Тут ми виявили такі конструкції, як:

- іменник + іменник;
- іменник + прийменник + іменник;
- прикметник + іменник;
- прикметник + прикметник + іменник;
- іменник + дієслово;
- дієслово + прийменник + іменник тощо.

Висновок: Однією з виразних домінант мовотворчого химерування Євгена Гуцала є перифразотворення. Особливо показово це простежується у другому романі його химерної трилогії «Приватне життя феномена». Авторська перифраза Євгена Гуцала постає текстовим заміником лексичної одиниці. Як свідчить виконане дослідження, перифрази є одним з найважливіших засобів побудови химерного тексту і його виражальним засобом. Перифрази є одночасно авторськими номінатемами та інтерпретемами, разом з іншими мовними одиницями вони передають загальну химерійну модальність авторської оповіді.

Проаналізувавши перифразове наповнення досліджуваного роману Євгена Гуцала, можна сказати, що провідною функцією перифраз є вторинна номінація.

Створені авторські перифрази у Євгена Гуцала спричинені сюжетними лініями роману. Автор використовує як утрадиційнені, так і оказіональні одиниці. Найчастіше письменник описовою назвою іменує головних та епізодичних персонажів досліджуваного роману, тварин, птахів, назви осіб за родом діяльності та топоніми.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розширенні обсягу химерних текстів досліджуваного автора, у вивченні типових моделей авторських перифраз письменника та в спробі створити словник перифраз Євгена Гуцала.

Аннотация. В статье проанализированы функциональная и грамматическая структура перифраз в языковом мире Евгения Гуцало, выявлены их особенности использования, прослежена авторская интерпретация перифраз в рамках тематических групп.

Ключевые слова: перифразовое наповнення, авторские перифразы, грамматическая структура перифразових одиниць, перифразы-номинативы.

Abstract. The article analyzes the functional and grammatical structure of periphrases in Yevhen Gutsal's linguistic world, reveals their peculiarities of use, and traces the author's interpretation of periphrases within thematic groups.

Key words: peripheral filling, author's periphrases, grammatical structure of periphrasal units, periphrasis nominatives.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зайцева В. Перифрастичні одиниці та метонімічні перенесення в газетному тексті. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2010. Вип. 9. С. 78–88.
2. Копусь О. Перифрази як елемент концептуальної картини світу в романах Олеся Гончара. *Дивослово*. 2013. № 1.
3. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури: [підруч.] / за наук. ред. О. А. Галича. К.: Либідь, 2001. 488 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
5. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 4. С. 41–42.
6. Копусь О. Проблема визначення статусу перифраза у мовознавстві (на матеріалі роману «Собор» О. Гончара). *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць* / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків: ХДПУ, 2001. В. 7. С. 51–55.
7. Дубінська О. Б. Особливості стилістичного прийому перифразування. URL: http://www.rusnauka.com/21_TSN_2015/Philologia/3_197420.doc.htm
8. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 51–55.
9. Никитина Н. В. Эстетическая функция художественного стиля. *Вестник Чувашского университета*. 2008. № 3. URL: <http://cyberleninka.ru>
10. Барановская З. М., Приймак А. Н. Перифразы и эвфемизмы как стилиобразующий элемент художественного текста и способ выражения авторской индивидуальности. *Приоритети сучасної філології: теорія і практика*. 2017. 10–11 лютого 2017. С. 46–49.
11. Шаповалова Г. Особливості використання перифраз у сучасних закарпатських друкованих ЗМІ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. № 23. С. 127–129.
12. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: [роман-діалогія]. К.: Рад. письм., 1982. 711 с.